

HADİSLERDE BEYÂN VE BEDÎ İLMİYLE İLGİLİ EDEBÎ SANATLARIN KULLANIMA DAİR ÖRNEKLER

Yaşar Seracettin BAYTAR*

Öz

Bu çalışmada, Belâğat'ın iki önemli dalı olan *beyân* ve *bedî* ilimleriyle ilgili sanatların, hadislerdeki kullanımına dair örnekler konu edilmiştir. Beyân, bir manayı farklı söz ve usûllerle anlatmayı öğreten, kendine hâs kaideleri olan bir ilim olarak tarif edilmekte olup *teşbih*, *mecâz*, *istiâre* ve *kinâye* gibi sanatları içermektedir. Bedî ise edebî sanatlarla donatılmış ifadenin lafız bakımından kusursuz, mâna bakımından mâkul ve âhenkli olmasının kurallarını inceleyen ilimdir. Bu ilmin kapsamında, kaynaklarda en çok zikri geçen edebî sanatlar *cinâs*, *iktibâs*, *seci*, *red-dü'l-acuz ale's-sadr*, *tevriye*, *tıbâk*, *mukâbele*, *müşâkele*, *muraâtu'n-nazîr*, *üslûbu'l-hakîm* gibi sanatlardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) anlam bakımından zengin, ifade açısından zarîf ve veciz hadisleri, mezkûr edebî sanatların kullanımına dair eşsiz güzellikte örnekler sunmaktadır. Bu hadislerde söz konusu edebî sanatlarla, sanatsal bir kaygıyla değil daha çok bir anlatım metodu olarak başvurulmuştur. Bu anlamda beyân ilmiyle ilgili sanatlar, daha çok verilen mesajı doğru, etkili ve kalıcı şekilde muhataba iletmenin bir ifade aracı olarak kullanılmıştır. Bedî ilmiyle ilgili sanatlarla da muhatabın edebî zevki ve estetik duygusu harekete geçirilerek, ilgi ve dikkatinin canlı tutulması sağlanmıştır.

Söz konusu sanatların, hadislerdeki kullanımına dair örnekler üzerine yapılan bu çalışmanın, hem ilgili sanatların daha iyi anlaşılmasına hem de Hz. Peygamber'in (s.a.s.), edebî yönünün yakından tanınmasına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Çalışmanın konusunu dağıtmamak ve hacmini artırmamak için örneklemelerde hadislerle sınırlı kalınmaya özen gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Edebî Sanatlar, Belâğat, Beyân, Bedî, Hadisler

Examples of the Use of Literary Arts Related to Bayan and Badi Science in Hadiths

Abstract

In this study, examples of the use of arts related to *bayân* and *badi'* sciences, which are two important branches of rhetoric, in hadiths is discussed. Bayân is described as a science that teaches how to express a meaning with different words and methods, has its own rules, and includes arts such as *comparasion*, *trope*, *metaphor* and *allusion*. Badi', on the other hand, is the science that examines the rules of the expression that are equipped with literary arts, to be perfect in terms of speech, reasonable in terms of meaning and harmonious. Within the scope of this science, the most mentioned literary arts in the sources are such

* Dr., Arap Dili ve Belâğatı, DİB., Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı, ORCID ID: 0000-0001-6843-2713, e-mail: seracettinbaytar@hotmail.com

as paronomasia, quotation, assonance, raddu al-eajuz ealaa al-sadr, pun, contrast, muqabala, mushakala, muraeat al-nazir, uslûb al-hakîm.

The hadiths of the Prophet (s.a.w), which are rich in meaning, elegant in terms of expression, and concise, present uniquely beautiful examples of the use of the aforementioned literary arts. In these hadiths, the mentioned literary arts were used not as an artistic concern but rather as a method of expression. In this sense, the arts related to the science of bayân were mostly used as a means of expression to accurately, effectively and permanently communicate the given message to the interlocutor. The literary taste and aesthetic sense of the interlocutor were also activated by the arts related to the science of badi', which ensured that his interest and attention were kept alive.

It is hoped that this study on examples of the use of these arts in the hadiths will contribute to both a better understanding of the aforementioned arts and a closer recognition of the Prophet's literary aspect.

In order not to disperse the subject of the study and not to increase its volume, care was taken to be limited to hadiths in the examples.

Keywords: Arabic Language, Literary Arts, Rhetoric, Bayan, Badi, Hadiths

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 01.11.2021; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 02.02.2022

Giriş

Bir duyguyu, bir düşünceyi düz bir anlatımla ifade etmekle, sanatlı bir şekilde ifade etmek birbirinden farklıdır. Her iki anlatım şeklinin insanlarda bırakacağı duygu, his ve etki aynı olmaz. Güzel söz sanatları, estetik duyarlılığın, hisli duyguların ve ince zekanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle söz konusu sanatların, bir anlatım özelliği olduğunu söylemek mümkündür. Edebî sanatlar, kullanıldığı ifadede anlamı zenginleştirir, sözü çarpıcı, tesirli, zarf ve zihinlerde kalıcı kılar. Özetle bir ifadenin edebi ve sanatsal değeri, kullanılan söz sanatlarıyla doğrudan ilgilidir.

Son ilâhî dinin mesajının, insanlıkla buluşmasına aracılık eden Arap dili, Kur'an ve hadislerin de katkısıyla lügat hazinesini geliştirip zenginleştirdiği gibi, edebî ve sanatsal yönden de büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Zira Arap dili ve edebiyatı alanında yapılan çalışmaların, büyük oranda Kur'an ve hadisler üzerine yapılan çalışmalarla başladığını ve ivmelenerek ilerlediğini söylemek mümkündür.

Hız. Peygamber (s.a.s.), temsil ettiği dinin öğretilerini muhataplarına anlatma ve açıklama görevini yerine getirirken yaşadığı toplumun dilini en üst seviyede ve en güzel şekilde kullanmış, vermek istediği mesajın, muhatapla-

rına doğru, etkileyici, zarif ve kalıcı bir şekilde ulaşması için gerektiğinde dilin edebi ve sanatsal taraflarından da istifade etmiştir. Ancak bunu yaparken yapmacıktan, düzeltme ve tekrardan uzak, tabii, fitri ve kendine özgü fasîh, belîğ ve veciz bir dil kullanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), bir edip veya bir şair olmamasına rağmen içinde yaşadığı Arap toplumunun en fasîh ve en belîğ konuşma kabiliyetine sahip kişisidir. Nitekim dil ve belâğatla ilgili kaynaklarda O'nun (s.a.s.), kelam yönünden Arapların en fasîhi, en anlaşılır ve en tatlı konuşanı, söz yönünden en isabetlisi, lehçe bakımından en açık-seçiği, delil bakımından da en kuvvetlisi olduğu ifade edilmiştir.¹ Yine kaynaklarda O'nun (s.a.s.) kelâmının, kendisini dinleyen herkesin anlayabileceği ölçüde net olduğu, kelime bakımından az, mana bakımından ise çok olduğu, {وَمَا آتَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ}, "Ben, olduğundan başka türlü görünenlerden de değilim."² ayetinde de ifade edildiği gibi sözlerinin yapmacıktan uzak olduğu dile getirilmiştir.³

Allah Rasulü'nün (s.a.s.) *belâğat* ve *fesâhattaki* eşsiz yeteneğinde, dil ve edebiyat alanında Araplar arasında önemli bir yere sahip olan Kureyş kabilesine mensub olmasının büyük etkisi olduğu gibi böylesi edip bir toplumu, peygamber olarak ikna edebilmesi için Allah tarafından özel olarak eğitilip, yetiştirilmesinin ve kendisine bu alanda özel yeteneklerin verilmiş olmasının da önemli etkisi vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisinde az söz ile çok manayı ihtiva edecek şekilde veciz söz söyleme kabiliyetinin kendisine Allah (c.c.) tarafından verildiğini şöyle dile getirmiştir: {أَعْطَيْتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ}, "Bana az sözle çok anlam ifade etme yeteneği verildi."⁴

Özetle Allah Rasulü (s.a.s.), mesaj odaklı beyanlarında zorlama ve yapmacıktan uzak fitrî bir dil kullanmış, uzun konuşması gereken yerlerde sözü uzatmış, kısa tutması gereken yerlerde kısa tutmuş, herkesçe bilinmeyen çok garip kelimelerin kullanımından kaçınmış, anlamsız ve hikmetsiz laf etmekten uzak durmuştur. O (s.a.s.), sözlerinde ve davranışlarında ilâhî teyid ve desteğe mazhar olduğundan her türlü hata ve kusurdan beri kılınmıştır. Allah (c.c.) tarafından sevimli ve tatlı kılınan sözleri, muhataplarınca her zaman hüsnü kabul ve saygıyla karşılanmıştır.⁵ O'nun (s.a.s.), hikmet yüklü

1 Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 1/4.

2 Sâd 38/86.

3 Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *el-Beyan ve't-tebyin* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1423), 2/13.

4 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Ârabî, tsz), "Mesâcid", 5, 7-8.

5 Câhız, *el-Beyan ve't-tebyin*, 2/13-14.

olduğu kadar makâmın ve muhatabın durumuna göre tercih ettiği beyânî ve bedî sanatlarla örülü hadisleri, *belâğat* ve *fesâhat* bakımından eşsiz güzellikte serlevha örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda belâğat ve fesâhat kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

Belâğat, kelime olarak varmak ve hedefe ulaşmak anlamlarına gelmektedir.⁶ Terim olarak ise zorlama ve yapmacıktan uzak, açık, anlaşılır ve etkiliyici bir tarzda yer ve duruma uygun söz söylemektir. Özetle sözü, yerinde, zamanında, doğru, güzel ve net bir şekilde söylemektir.⁷ Kelime olarak açık olma, ortaya koyma, açıklık ve berraklık gibi anlamlara gelen fesâhat ise terim olarak kelâmın, ses, anlam ve ahenk bakımından kusursuz; anlatım bakımından açık ve düzgün olmasıdır. Bu bakımdan fasîh kelâm, manası kolay anlaşılabilir, kolayca telaffuz edilebilen ve sıralaması mükemmel olan sözdür.⁸

Genel anlamıyla edebî sanatları konu edinen *belâğat* ilmi, *meânî*, *beyân* ve *bedî* şeklinde üç bölümden oluşmaktadır.⁹ Bunlardan meânî, cümlelerin farklı şekil ve kullanımları ile sözlerin yer ve duruma uygunluğuna dair usûl ve kaideleri inceleyen ilim dalı olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Beyân, bir manayı çeşitli söz ve usûllerle ifade etmeyi öğreten, özel usûl ve kaideleri olan bir ilim olarak ya da özetle *teşbîh*, *istiâre*, *mecâz* ve *kinâye* gibi sanatları konu edinen ilim şeklinde tarif edilmektedir.¹¹ Bedî ise edebî sanatlarla örülü ifadenin lafızca kusursuz, anlamca makul ve âhenkli olmasıyla ilgili usûl ve kaideleri inceleyen ilim olarak tanımlanmaktadır. Bedî kapsamındaki sanatlardan lafızla ilgili olanlar *muhassinât-ı lafziyye*; mâna ile ilgili olanlar ise *muhassinât-ı maneviyye* başlığı altında tasnif edilmiştir.¹²

- 6 Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdir, tsz.), "blğ", 8/419; Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh* (Beirut: Mektebetü Lübnân, 1996), "blğ", 55.
- 7 Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, nşr. Naîm Zerkûr (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 415-416; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1309/1891), 25.
- 8 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "fsh", 2/545; er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, "fsh", 444.
- 9 Hulusi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380; Nusreddin Bolelli, *Belâgat, Kur'an Edebiyatı, Beyân-Meânî-Bedî* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 28; M. Orhan Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005), 19-28.
- 10 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa fünûnuhâ ve efnânuhâ, 'İlmu'l-beyân ve'l-bedî* ('Ammân: Dâru'l-Furkân, 1421/2000), 87-89; İsmail Durmuş, "Meânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/204; Bolelli, *Belâgat, Kur'an Edebiyatı*, 151.
- 11 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 162; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22.
- 12 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 423-432; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 416-417; el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân el-Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh*, nşr.ve trc. Nevzat H. Yanık vd. (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2001), 212; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320.

Bu çalışmada yer verilen beyânî sanatların, hemen hemen hepsine dair klasik kaynaklarda şiir, ayet ve hadislerden istişhadlara rastlamak mümkün iken, sonradan keşfedilerek bedî ilmine dahil edilen ve bir takım anlam incelikleri sebebiyle zamanla farklı isimlendirmelere konu olan bazı bedî sanatlar, söz konusu eserlerde geçmediğinden bunlar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu itibarla çalışmamızda, daha çok klasik eserlerde geçen, tayin, tespit ve tasnifinde mutabakat olan sanatların, hadislerdeki kullanımı öncelenmiştir.

Meânî ilmi, muhtevası itibariyle çoğunlukla müstakil çalışmalara konu edilirken; beyân ve bedî ilmi ise inceledikleri edebî sanatların, daha çok estetik açıdan ön plana çıkması itibariyle birlikte ele alınmaktadır. Kısmen bu yaklaşımla kısmen de çalışmanın hacminin artabileceği kaygısıyla konunun meânî ile ilgili kısmı başka bir çalışmaya havale edilerek söz konusu çalışma, beyân ve bedî ile ilgili en çok öne çıkan sanatlar ve bunların özlü anlatımıyla sınırlı tutulmuştur.

Edebî sanatların kullanımına konu olan hadislerin seçiminde de muteber hadis kaynaklarında geçen rivayetlerin tercih edilmesine özen gösterilmiştir. Zira konuyla ilgili bazı kaynaklarda zayıf veya mevzû denilebilecek türden rivayetlerle de istişhad edildiği görülmüştür. Ancak bunların, her ne kadar ilgili konuyu örneklendirme açısından muvafık oldukları görülse de taşıdıkları sıhhat problemi nedeniyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) edebî yönünü temsile uygun olmayacakları değerlendirilmiş ve bu çalışmada örnek olarak kullanılmamıştır.

1. Hadislerde Beyân İlmiyle İlgili Sanatların Kullanımına Dair Örnekler

Beyân, kelime olarak açık seçik olmak, ortaya çıkmak, açıklamak ve anlaşılır hale getirmek gibi anlamlara gelmektedir.¹³ Terim olarak ise bir manayı farklı söz ve tekniklerle anlatmayı öğreten, özel usûl ve kaidelere sahip bir ilim olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre ise beyân, *teşbîh*, *me-câz*, *istiâre* ve *kinâye* gibi söz sanatlarından bahseden, insanın his ve duyu âlemini harekete geçirecek söz söyleme teknik ve yöntemlerini öğreten ilim olarak tarif edilmiştir.¹⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.), tebliğ görevini îfâ ederken vermek istediği mesajı en doğru ve en anlaşılır biçimde muhataplarına ulaştıracak şekilde bir hitap

13 İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l- luğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1990), "byn", 5/2083; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "byn", 13/67; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 162; er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, "byn", 62.

14 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 162; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhis*, 301.

tarzı benimsemiştir. Bunu yaparken de muhataplarının algı ve anlayış düzeylerine göre çoğu zaman sanatlı bir dil kullanmıştır. Zamanın Arap ediplerinin, ifâde biçimlerinde yaygın olarak rastlanılan benzetme temelli; teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye türünden beyânî sanatlara, Hz. Peygamber de (s.a.s.) etkili bir hitap tarzı olarak başvurmuştur. Çeşitli hadis-i şeriflerde rastladığımız bu türden sanatlı ifadeler, mana ve mesaj açısından taşıdıkları değer kadar, belagat açısından da eşsiz örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1. Teşbîh

Teşbîh, kelime olarak شَبَّهَ fiilinin masdarı olup, iki şeyden birini diğerine benzetmek anlamına gelmektedir.¹⁵ Beyân ilmiyle ilgili bir sanat olarak ise belli bir amaçla, ortak nitelikli iki şeyden birini diğerine bir edat yardımıyla benzetmektir.¹⁶ Diğer bir tanıma göre ise bir ilgiyle, iki şeyden zayıf olanı güçlü olana benzetmektir.¹⁷

Teşbîh, başlıca dört ögeden oluşur. Bunlar; *müşebbeh* (benzeyen), *müşebbehün bih* (kendisine benzetilen), *vechü's-şebeh* (benzetme yönü) ve *edâtu't-teşbîh* (benzetme edâtı)'dır.¹⁸

Teşbîh, daha çok söz konusu öğelerden özellikle vechü's-şebeh ve edâtu't-teşbîhin cümlede zikredilmiş olup olmamasına göre çeşitli şekillerde isimlendirilmiştir. Bu cümleden olmak üzere içerisinde vechü's-şebeh zikredilen teşbîhlere *teşbîh-i mufassal*, hazfedilenlere ise *teşbîh-i mücmel*; edâtu't-teşbîhin zikredildiği teşbîhlere *teşbîh-i mürsel*, hazfedilenlere ise *teşbîh-i müekked* denilmiştir. Vechü's-şebeh ve edâtu't-teşbîhin birlikte hazfedildiği teşbîhlere ise *teşbih-i belîğ* denilmiştir.¹⁹ Vechü's-şebehin, değişik birkaç unsurdan meydana gelen hayalî bir şekil veya tablo görüntüsünde olması durumunda ise teşbîh, *teşbih-i temsîli* olarak isimlendirilmiştir.²⁰

Teşbîh, yukarıda geçen tanımında da ifade edildiği üzere belli maksatlar gözetilerek yapılır. Bunlardan bazıları; müşebbehe isnâd olunan garip ve tuhaf şeyin teşbîh yoluyla mümkün olduğunu göstermek, teşbihten önce vasfî

15 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "şbh", 13/503-504; er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, "şbh", 288.

16 es-Seyyîd Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 247; Abdurrahmân b. Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabiyye* (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1416/1996), 2/161.

17 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 355; Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 311; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 36.

18 Ahmed b. Ali b. Abdilkâfî Ebû Hâmid Bahâuddîn es-Sübkî, *'Urûsu'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-miftâh*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003), 2/34; Abdulazîz Atîk, *'İlmu'l-beyân* (Beirut: Dâru'n-Nahda, 1405/1982), 64; Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddîn Dîb, *'Ulûmu'l-belâğa el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî* (Trablus: el-Muessesetu'l-Hadîse, 2003, 145-146.

19 el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 262-263; el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabiyye*, 2/173.

20 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 346; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 338.

bilinmeyen müşebbehin durumunu açıklamak, müşebbehe isnâd edilen şeyi teşbîh yoluyla ispat ederek müşebbehin durumunu zihne yerleştirmek, müşebbehi süsleyerek ona rağbeti artırmak veya kötüleyerek ondan uzaklaşılmasını sağlamak şeklinde ifade edilmiştir.²¹

Hz. Peygamber (s.a.s.) de anlatmak istediği bir konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve zihinlere yerleşmesini temin etmek ya da muhataplarını faziletli bir davranışa teşvik etmek veya kötü bir işten sakındırmak gibi gayelerle zaman zaman teşbîh yoluyla anlatma yolunu tercih etmiştir. O'nun bu türden söz ve beyânlarına hadis metinlerinde çokça rastlamak mümkündür.

Aşağıda yer alan hadis-i şerifler, teşbîhin farklı türlerine dair güzel örnekler içermektedir.

{الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبَيْتَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا}, “Mümin, mümin için (tuğlaları) birbirine destek olan bina gibidir.”²²

Hz. Peygamber (s.a.s.), müminlerin birbirlerine karşı durumunu, tuğlaların yanyana ve üstüste dizilmesiyle oluşturulan duvarlardan meydana gelen bir binaya benzetmektedir. Söz konusu hadise göre binanın duvarlarındaki tuğlalar nasıl ki birbirlerini, kenetlenmiş bir şekilde destekleyip tutuyorsa müminler de aynı şekilde birbirlerini her durumda destekleyip tutmaları gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hadisiyle, müminlerin birbirlerine karşı bakış açılarının, tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiğini veciz bir benzetmeyle anlatarak zihinlere yerleştirmektedir.

Hadis-i şerifte yer alan teşbîhte; müşebbeh, “mümin”; müşebbehün bih, “bina”; vechü’s-şebeh, “birbirini destekleme” ve edâtü’t-teşbih ise {ك} “kef” harfidir.

Görüldüğü üzere söz konusu teşbîhte vechü’s-şebeh zikredildiğinden dolayı *teşbîh-i mufassal*; teşbîh edâtı zikredildiği için de *teşbîh-i mürsel* sanatı bulunmaktadır.

{كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ}, “Dünyada bir yabancı veya bir yolcu gibi ol.”²³

Yukarıdaki hadiste de Peygamber Efendimiz (s.a.s.), bir müminin dünyaya karşı tavır ve bakış açısının nasıl olması gerektiğini, zihinlerde kalıcı bir benzetme üzerinden beyân etmektedir. Hadiste, müminlere hitap edilerek onların, dünya hayatını sürdürürken bir yolcu veya bulunduğu yerde yabancı olan bir kişinin psikolojisiyle hareket etmeleri istenmektedir. Hadise göre

21 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 340-342; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhis*, 331; Atîk, *’İlmu'l-beyân*, 105-110.

22 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn kesîr, 1407/1987), “Mesâcid”, 54; “Mezâlim”, 6; Müslim, “Birr”, 17.

23 Buhârî, “Rikâk”, 3.

yolcu veya yabancı bir kimse nasıl ki geçici olarak bulunduğu yerlerde, sürekli asıl gideceği yeri düşünüp oraya yönelik bir hazırlık ve gayret içerisinde oluyorsa bir mümin de dünya hayatını yaşarken yaşadığı hayatın geçici olduğunu bilerek asıl gideceği yer olan ahiret hayatına yönelik hazırlık ve gayret içerisinde olmalıdır.

Hadisteki teşbîhte müşebbeh, muhataba işaret eden, nâkıs {كُنْ} emir fiilinin ismi olan müstetir {أَنْتَ} “ente” zamiridir, müşebbehün bih “yabancı ve yolcu”, edâtü’t-teşbîh ise {ك} “kef” harfidir. Teşbîhte edâtü’t-teşbîh zikredildiğinden *teşbîh-i mürsel*, vechü’ş-şebeh hazfedildiğinden dolayı ise *teşbîh-i mücmel* sanatı bulunmaktadır.

{النَّاسُ كَأَشْنَانِ الْمَشْطِ}, “İnsanlar, tarağın dişleri gibi (eşit)dir.”²⁴

Yukarıdaki rivayette insanların, yaratılış bakımından tarağın dişleri gibi eşit olduğu veciz bir benzetme yoluyla ifade edilmektedir. Hadiste yer alan teşbîhte, edâtü’t-teşbîh zikredildiğinden dolayı *teşbîh-i mürsel* sanatı bulunmaktadır.

{الْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ}, “Mümin, müminin aynasıdır.”²⁵

Hadiste, mümin bir kişinin başka bir mümin kişiye göre durumu, yansıtma ve gösterme özelliği olan aynaya benzetilmiştir. Ayna, kişinin durumunu olduğu gibi yansıtıp gösterdiği gibi mümin de diğer mümine, eksiklerini uyararak farketmesi veya güzel taraflarını takdir ederek hatırlatması yönüyle bir ayna vazifesi görür. Söz konusu teşbihte vechü’ş-şebeh ve edâtü’t-teşbîh zikredilmediğinden *teşbîh-i beliğ* sanatı bulunmaktadır.

{إِنَّ الشَّيْطَانَ ذُنْبُ الْإِنْسَانِ كَذُنْبِ الْغَنَمِ يَأْخُذُ الشَّاةَ الْقَاصِيَةَ وَالنَّاجِيَةَ}, “Şeytan, sürüden ayrılan, kenarda duran koyunu kapam kurt gibi insanın kurdudur.”²⁶

Hadis-i şerif’te birlik ve beraberliğin, İslam toplumuyla birlikte hareket etmenin önemi ifade edilmekte, yalnız hareket eden ve İslam toplumundan bağımsız, bireysel bir yaşam tarzı benimseyen Müslümanın maruz kalacağı manevi tehlikelere bir benzetme üzerinden dikkat çekilmektedir. Hadisteki benzetmeye göre kurt nasıl ki yalnız koyunu gözetler ve avlamak için fırsat kollarsa şeytan da Müslümanlardan ve onların yaşam tarzından ayrılarak kendi öznel anlayışı doğrultusunda bir İslamî hayat tarzı benimseyen ve ferdî hareket eden Müslümanı kolaylıkla kandırıp tuzağına düşürür. Söz konusu hadisle bir Müslümanın, İslam ümmetiyle ortak hareket etmesinin önemi ve veciz bir teşbihle zihinlerde kalıcı olacak şekilde ifade edilmektedir.

24 Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, thk., Hamdî b. Abdilmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1407/1986), 1/145.

25 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 57.

26 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. thk. Şuayb Arnaft. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 36/358 (No. 22029).

Hadiste yer alan {إِنَّ الشَّيْطَانَ ذُنْبُ الْإِنْسَانِ} teşbîhinde yalnızca müşebbeh ve müşebbehün bih bulunduğu ve ayrıca bu kısımda edâtü't-teşbîh ve vehü's-şebbeh hazfedildiğinden teşbih-i belîğ sanatı bulunmaktadır. Ancak ifadenin devamında yer alan teşbîhin ikinci bölümünde zikredilen {كَذَّبِ الْعَنَمَ} ifadesinde, edâtü't-teşbîh olan {ك} “kef” harfinin zikredilmesi sebebiyle de *teşbîh-i mürsel* sanatı bulunmaktadır.

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِهِمْ، وَتَرَاحُمِهِمْ، وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ {الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى} *“Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle aynı acıyı paylaşan beden gibidirler.”*²⁷

Yukarıdaki hadis-i şerifte müminlerin sevgi, şefkat ve dayanışma içerisinde birbirlerine olan muameleleri esnasındaki görünüşleri, her hangi bir organın rahatsızlığı esnasında beden bir bütün olarak diğer organlarıyla birlikte ateşlenme ve uykusuzlukla bu acıya ortak olmaları şeklindeki hayalî görüntüsüne benzetilmekte ve bu yolla *teşbîh-i temsîli* yapılmaktadır. Hz. Peygamber söz konusu temsîli teşbîhiyle müminlerin birbirlerine olan tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiğini, onların aşına oldukları bir görüntü üzerinden beyân ederek vermek istediği mesajı somutlaştırarak zihinlere işlemektedir.

{مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ كَمَثَلِ نَهْرٍ جَارٍ، عَمْرٍ عَلَى بَابٍ أَحَدِكُمْ، يَغْتَسِلُ مِنْهُ كُلُّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ} *“Beş vakit namazın misali, sizden birinizin kapısı önünden gürül gürül akıp giden ve her gün içinde beş defa yıkandığı bir ırmak gibidir.”*²⁸

Allah Rasulü (s.a.s.), günde beş vakit güzelce abdest alarak namaz kılan bir kişinin, bu ameli sebebiyle günah ve hatalarından nasıl temizleneceğini temsîli bir benzetme yoluyla muhataplarına anlatmakta ve zihnen kolayca tahayyül edilebilir canlı bir tabloyla onların özdeşim kurmalarını sağlayarak namaza teşvik etmektedir. Hadise göre nasıl ki suyu bol, gürül gürül çağlayan bir nehirde hergün, günde beş kez yıkanan bir kişide kir ve leke namına bir iz kalması mümkün değilse aynı şekilde günde beş kez güzelce abdest alıp ve erkânına uygun olarak namazını edâ eden birinde de hata ve günahın eser kalmayacaktır.

Söz konusu teşbîhte nehirde yıkanarak temizlenen birinin hayalî görüntüsü ile kıldığı namazlarla manen günahlarından arınan kişinin itibârî görüntüsü arasında ilişki kurularak *teşbîh-i temsîli* yapılmaktadır.

27 Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr”, 66.

28 Müslim, “Mesâcid ve mevâdiü's-salât”, 284.

1.2. Mecâz

Mecâz, يجوز – جاز fiilinden türetilmiş ism-i mekân, ism-i zaman veya mimli masdar kipinde bir kelime olup geçilen yer, geçilen zaman veya gelip geçmek anlamlarına gelmektedir.²⁹ Beyân ilmiyle ilgili bir terim olarak ise bir kelimeyi, cümlede aslî anlamının kastedilmesine engel olan bir karinenin varlığı ve bir alaka sebebiyle hakiki anlamının dışında kullanmaktır. Buna aynı zamanda *mecâz-ı lüğavî* de denilmektedir.³⁰ Tanımda ifade edilen, hakiki anlam ile mecâzî anlam arasındaki alaka benzerlik (müşâbehet), olabileceği gibi başka bir şey de olabilir. Söz konusu alakanın, benzerlik olması durumunda meydana gelen mecâz, *istiâre*; benzerlikten başka bir şey olması durumunda ise *mecâz-ı mürsel* diye isimlendirilir.³¹ Bir diğer mecâz türü de *mecâz-ı aklî* dir ki bu da cümlede fiilin kendi fâilinden başkasına isnad edilmesiyle meydana gelir.³² Zikri geçen mecâz türleriyle ilgili detaylı tanımlar ve bunların hadislerde kullanımıyla ilgili örnekler sırasıyla aşağıda gelecektir.

1.2.1. İstiâre

İstiâre, sözlükte birşeyi ödünç almak, ödünç istemek, bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere koymak gibi anlamlara gelmektedir.³³ Terim olarak ise bir kelimeyi geçici olarak başka bir anlamda kullanmak veya bir lafzı, aslî anlamının kastedilmesine engel olan bir karinenin varlığı ve benzerlik alakası sebebiyle hakiki değil de mecâzî anlamda kullanmaktır.³⁴

Beyân ilminin en önemli konularından biri olan istiâre, vechü's-şebeh ve edâtu't-teşbîhle birlikte müşebbeh veya müşebbehün bihten birinin hazfedilmesi suretiyle yapılan teşbîh olarak da tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle yalnızca müşebbeh veya müşebbehün bihten birinin zikredildiği teşbihlerdir.³⁵

Teşbîh gibi istiâre de bir takım öğelerden oluşmaktadır. Bunlar; *müsteâr* (nakledilen lafız), *müsteârün minh* (müşebbehün bih), *müsteârün leh* (müşebbeh) ve *câmi* (vechü's-şebeh)dir.³⁶

29 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "cvz", 5/326; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 358-361; Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1992), 121-122; er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, "cvz", 103.

30 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 362-364; el-Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 257-259; İsmail Durmuş, "Mecaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/218.

31 el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 292-296; el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2/271-288.

32 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 393-398; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 361.

33 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "'avr", 4/618-619; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 369; er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, "'avr", 406; İsmail Durmuş- İskender Pala, "İstiare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/315.

34 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 369.

35 Bk. Alî el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-'vâdiha* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 76; Bolelli, *Belâgat, Kur'an Edebiyatı*, 79; Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, 52.

36 el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 304; el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2/230.

İstiâre, farklı değerlendirmelere göre çeşitli kısımlara ayrılmakta olup bunlardan en önemlileri; *istiâre-i tasrîhiyye* (açık istiâre), *istiâre-i mekniyye* (kapalı istiâre) ve *istiâre-i temsîliyye* (mürekkebe istiâre) dir. İstiârenin bu kısımları ile ilgili detaylı bilgi, hadislerden örnekleriyle aşağıda verilecektir.

Ayrıca istiâre, istiâreye konu olan kelimenin câmid olması durumunda *istiâre-i asliyye*; müştak olması durumunda *istiâre-i tebeiyye* diye isimlendirildiği gibi istiârede müsteârün minh (müşebbehün bih) ile ilgili unsurlardan birine yer verilmesi durumunda *istiâre-i müreşşeha*; müsteârün leh (müşebbeh) ile ilgili bir unsurun zikredilmesi durumunda *istiâre-i mücerrede*; her ikisiyle de ilgili hiçbir unsura yer verilmemesi durumunda ise *istiâre-i mutlaka* olarak isimlendirilmektedir.³⁷

1.2.1.1. İstiâre-i tasrîhiyye

İstiâre-i tasrîhiyye, müsteârün minh'in (müşebbehün bih) lafzının zikredilip, müsteârün leh'in (müşebbeh) hafzedildiği istiâredir.³⁸ Türkçedeki karşılığı *açık istiâredir*.

{لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ}, "Kalbinde zerre miktarı kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."³⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.), büyülenerek, insanları küçük görme ve Allah'ın takdîrini inkâr ve hafife alma anlamları taşıyan kibri, müminlere yakıştıramamak ve bu özelliğin bulunduğu kişilerin cennete giremeyeceğini edebî bir üslûpla haber vererek ümmetini uyarmaktadır.

Hadiste geçen {مِثْقَالُ ذَرَّةٍ} "zerre miktarı" ifadesiyle tahayyül edilebilecek en küçük miktar kastedilmiştir. Böylelikle kastedilen "en küçük miktar", bir toz zerresi ağırlığına benzetilmiş, cümlede müşebbeh (müsteârün leh) hafzedilerek müşebbehün bih (müsteârün minh) zikredilmiştir. Bu yolla da *istiâre-i tasrîhiyye* meydana gelmiştir. Söz konusu istiârede "zerre miktarı" sözünün hakiki anlamında anlaşılmasına mâni olan karîne {قَلْبٌ}, "kalp" ve {كِبَرٌ}, "kibr" kelimeleridir. Çünkü bu iki kelime insandaki manevî durumu, karakter ve kişilik özelliklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla kalpte var olduğu düşünülen şey de bu sebeple maddi olarak ölçülebilecek bir şey olmayıp manevi bir özelliktir. Yani "zerre ağırlığınca" veya "miktarınca" kibir, ifadesiyle maddi bir miktar kastedilmeyip kibrin en az ölçüdeki varlığı ifade edilmektedir. Müşebbeh ve müşebbehün bih arasındaki câmi (vechü's-şebeh) ise "azlık veya küçüklük" vasfıdır. Diğer taraftan müsteâr olan lafız câmid isim olduğundan bu ifadede ayrıca *istiare-i asliyye*; müşebbeh ve müşebbehün bihe dair hiçbir unsur da zikredilmediği için *istiare-i mutlaka* sanatı bulunmaktadır.

37 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 374-385; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 371-377.

38 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 373; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 381.

39 Müslim, "İmân", 147.

{وَيَحِكْ يَا أَنْجَسَهُ، رُوَيْدَكَ سَوْقًا بِالْقَوَارِيرِ}، “*Ey Enceşe! Kristalleri taşırken (hayvanları) dikkatli ve yavaş sür!*”⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.) eşleriyle beraber Veda Haccı yolculuğundayken bu sırada Enceşe isimli bir kılavuz onların develerini yönlendiriyordu. Enceşe söylediği ezgilerle develeri hızlandırınca Hz. Peygamber (s.a.s.): “Ey Enceşe! Kristalleri taşırken (hayvanları) dikkatli ve yavaş sür!” diye seslenerek hayvanların üzerindeki hanımların, sarsılarak incitilmemeleri hususunda onu belîğ bir dille uyarmıştır.

Hadiste {الْبَسَاءِ}, “hanımlar” cam kristallere benzetilmiştir. Ancak cümlede, müşebbeh (müsteârün leh) olan hanımlar zikredilmeyip, müşebbehün bih (müsteârün minh) olan {الْقَوَارِيرِ}, “kristaller” kelimesine yer verilmiştir. Böylelikle hadiste *istiâre-i tasrîhiyye* sanatı bulunmaktadır. {الْقَوَارِيرِ} kelimesinin hakiki anlamında anlaşılmasına mâni olan karine ise söz konusu hayvanların sırtında bulunan yük ve yolcuların, hanımlar olduğunun biliniyor olmasından hareketle *hâliyye* olabileceği gibi “sür” anlamındaki masdar olan {سَوْقًا} kelimesinden hareketle *lafziyye* de olabilir. Müşebbeh ve müşebbehün bih arasındaki câmi (vechü’ş-şebeh) ise “kırılğanlık, naziklik ve hassaslık” vasıflarıdır. Ayrıca müsteâr olan {الْقَوَارِيرِ}, “kristaller” lafzı da câmid isim olduğundan burada da *istiare-i asliyye*; müşebbeh ve müşebbehün bihe dair her hangi bir ilave unsur da zikredilmediği için yine *istiare-i mutlaka* sanatı bulunmaktadır.

1.2.1.2. İstiâre-i mekniyye

İstiâre-i mekniyye, müsteârün minh’in (müşebbehün bih) lafzının hazfedilip onunla ilgili bir hususa cümlede yer verilmek suretiyle kendisine işaret edilen istiâredir.⁴¹ Türkçede bu istiâre türüne *kapalı istiâre* denilmektedir.

{بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، {وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ}، “*İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak.*”⁴²

Hz. Peygamber (s.a.s.), İslam’ı beş sütun üzerine kurulan bir binaya benzetmektedir. Nasıl ki bir bina sütunlar üzerine inşa edilir, yükselir ve ayakta durursa müslümanlık da bir bina gibi hadiste zikredilen şartların yerine getirilmesiyle tamamlanmış ve kemâle ermiş olur. Bunların zayıflığı veya eksikliği de bir binanın sütunlarında olduğu gibi İslam’ın ve müslümanlık iddiasının, ciddi ölçüde risklerle karşı karşıya olduğu anlamına gelir.

40 Buhârî, “Edeb”, 90; Müslim, “Fezâil”, 72.

41 es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 373; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale’t-Telhîs*, 381.

42 Buhârî, “İmân”, 2; Müslim, “İmân”, 5.

Hadiste İslam, sütunlar üzerine inşa edilen edilen bir binaya benzetilmiş, cümlede müşebbeh (müsteârün leh) olan “İslam” zikredilmiş olmakla birlikte müşebbehün bih (müsteârün minh) olan “bina” kelimesi hazfedilmiştir. Ancak mahzûf olan “bina” kelimesine delalet eden ve ona uygun olan{ بُيى }, “inşa edilmek” anlamındaki fiil, cümlede zikredilmiştir. Böylelikle de hadiste *istiâre-i mekniyye* sanatı bulunmaktadır. Söz konusu istiârede câmi (benzetme yönü), İslam ve bir yapının çeşitli alt yapı unsurlarından oluşmasıdır. Karîne-i mânia ise somut şeylerle ilgili olan “bina edilme” fiilinin isnad edildiği soyut “İslam” kelimesidir. Konuyla ilgili bir diğer örnek ise aşağıdaki hadis-i şeriftir:

ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ {، “*Şu üç haslet kimde bulunursa o kimse iman tadını almış olur: Allah ve Resûlü’nü her şeyden daha çok sevmek, sevdiği birini yalnızca Allah rızası için sevmek, Allah kendisini kurtarıktan sonra tekrar küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek.*”⁴³

Hadiste imanı özümsemiş ve mümin olmanın hazzına varmış bir kimse- nin üç önemli özelliğine dikkat çekilmektedir. Bu özellikler içerisinde dikkat çeken en önemli husus Allah (c.c.) ve Rasulünün (s.a.s.) sevgisinin merkezde olması ve diğer şeylere bakış açısını da bunların belirleyici olmasıdır. Diğer bir ifadeyle hadiste, hakiki iman lezzetinin, Allah (c.c.) sevgisi eksenli bir yaşam tarzında olduğu ve mümin olduktan sonra onu kaybetmenin ateşe atılmaya denk bir zarar sayılması bilinciyle hareket edilmesinde olduğu ifade edilmektedir.

Söz konusu hadiste {حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ}, “iman tadı” ifadesinde iman, tadına varılan bal gibi lezzetli bir yiyeceğe benzetilmiştir. Zira lezzet ve tatlılık yenilen şeylere ait bir özelliktir. Ancak iman yiyecek olmadığından buradaki tat, mecâzî anlam ifade etmekte olup huzur, hoşnutluk, itminan gibi anlamlara gelmektedir. Mecâzda müşebbeh olan “iman” lafzı zikredilmiş, müşebbehün bih olan “yiyecek veya bal” lafızlarına yer verilmemiştir. Bununla birlikte müşebbehün bihle ilgili bir husus olan tatlılık özelliği zikredilerek *istiâre-i mekniyye* sanatı yapılmıştır. İstiâredeki iman ile bal benzeri tatlı yiyecek arasındaki câmi (benzetme yönü), “hoşnutluk, lezzet duyma ve kalbin meyli” dir. Karine-i mânia ise “İman” lafzıdır. Çünkü soyut olan “iman” lafzına izafe edilen “tat”tan maksat başta da ifade edildiği gibi huzur, itminan veya gönül hoşnutluğudur.

1.2.1.3. İstiâre-i temsiliyye

İstiâre-i temsiliyye, bir terkîbin benzerlik alakasıyla aslı manasının dışın- da, başka bir terkip ya da kelimenin yerine kullanılmasıyla oluşan istiâredir.

43 Buhârî, “İmân”, 8; Müslim, “İmân”, 15.

Bu tür istiârelere *mürekkebe istiâre* de denilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu tür istiârelerde müsteârün leh (müşebbeh) zikredilmeyip, müsteârün minh'in (müşebbehün bih) birden fazla özelliği zikredilir.⁴⁴

{لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ}, "Mümin bir delikten (yılan, akrep vs. deşiğinden) iki kere ısırılmaz."⁴⁵

Hz. Peygamber (s.a.s.) yukarıdaki hadis-i şerifinde bir müminin, yaptığı hatayı veya yanlışlığı aynen tekrarlamayacağını sanatlı bir dille ifade ederken onun ferasetli ve basiretli olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Hadiste yer verilen "bir delikten iki kere ısırılmamak" terkihi, "bir hatayı veya yanlışlığı iki kez yapmamak" anlamındaki terkihin yerine kullanılmıştır. Bu yönüyle de hadiste *istiâre-i temsiliyye* veya *istiâre-i mürekkebe* sanatı bulunmaktadır.

{إِنَّ الْمُتَّبِعَ لَا أَرْضًا قَطَعَ ، وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى}, "(Kervandan geriye kaldığı için) bineğini aceleyle koşturan ne yol kat eder, ne de hayvanının sırtında sağlam yer bırakır."⁴⁶ Yani bir işi ihmal ederek geciktirip sonra da kısa zamanda aceleyle yapmak isteyen kişi ne o işi bitirebilir, ne de kendisinde mecâl bırakır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), çeşitli vesilelerle ashabını dini konularda bilgilendirip, eğitirken onlara verdiği önemli mesajlardan birisi de mutedil olmak ve fitrata uygun hareket etmektir. O (s.a.s.), özellikle ashabından ibadetler konusunda aşırı gidenleri uyararak onların kendilerini zora sokmamalarını ve aşırı tavırlardan sakınmalarını istemiştir. Yukarıdaki hadiste de kısa zamanda aceleyle çok iş yapmak isteyen bir kişinin, bu gayretleriyle istediği amaca ulaşamayacağı ve yanına yalnızca yorgunluk ve bitkinlik kalacağı veciz bir örnek üzerinden anlatılmaktadır. Söz konusu kişinin bu çaba ve gayretleriyle amaçladığı neticeye ulaşamayacağı, sürüden geç kaldığı için bineğini dövecek nefes nefese koşturan bir kişinin hayalî görüntüsüne benzetilmiştir. Böyle bir kişi bu acele tavrıyla yol alamayacağı gibi hayvanın sırtında da sağlam bir yer bırakmayacaktır.

Hadiste müsteârün minh (müşebbehün bih) olarak zikredilen aceleci şahsa dair hayalî görüntüde birden fazla özelliğe yer verildiği için *istiâre-i temsiliyye* sanatı yapılmıştır.

1.2.2. Mecâz-ı mürsel

Mecâz-ı mürsel, bir lafzı benzetme (müşabehet) amacı olmaksızın hakiki anlamından başka bir anlamda kullanmaktır. Bu mecâz türünde hakiki an-

44 et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 380.

45 Buhârî, "Edeb", 83; Müslim, "Zühd", 63.

46 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-İsbahânî, *Kitâbu'l-emsâl fi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk., Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid (Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1408/1987), 269; Abbâs, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ, 'İlmu'l-beyân ve'l-bedî'*, 227.

lam ile mecâzî anlam arasındaki alaka, benzerlik dışında bir şey olup hakiki anlamın kastedilmesine mâni olan karîne de lafzî veya hâlî olabilir. Belağat kitaplarında mecâz-ı mürsel için zikredilen alakalar genel olarak; sebebiyet, müsebbebiyyet, âliyyet, lâzımiyyet, melzûmiyyet, cüziyyet, külliyyet, hâliyyet, mahalliyyet, itibar-ı mâ kâne ve itibâr-ı mâ yekûn şeklindedir.⁴⁷

{أَسْرَعُكُمْ لِحَاقًا بِي أَطْوَلُكُمْ يَدًا}, “Sizin (vefatımdan sonra) bana en çabuk kavuşacak olanınız eli en uzun (ihsanı ve nimeti çok) olanınızdır.”⁴⁸

Hadiste geçen {أَطْوَلُكُمْ يَدًا}, “eli en uzun olanınız” ifadesiyle “iyilik, ihsan ve nimeti çok olanınız” kastedilmiştir. Zira “el”, iyilik ve ihsanda bulunmanın sebebi ve aracıdır. Ayrıca Araplar arasında iyilik ve ihsanda bulunan kimse-ler için mecâzî olarak “eli uzun” deyiminin kullanılması da yaygındır. Diğer taraftan “el”in uzun olmasının, hakiki anlamıyla düşünüldüğünde Hz. Peygamberle yakınlığa vesile olmasını gerektirecek aklî ve mantıki bir gerekçesi de bulunmamaktadır. Bu nedenle hadiste *sebebiyyet* alakasıyla hakiki anlamından başka anlamda kullanılan {أَطْوَلُكُمْ يَدًا}, “eli en uzun olanınız” ifadesinde *mecâz-ı mürsel* sanatı bulunmaktadır.

{لَا تُشَدُّ الرَّحَالَ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِي هَذَا وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى}, “(İbadet ve tazim maksadıyla) yalnızca üç mescide yolculuk yapılır: Mescid-i Harâm, benim bu mescidim ve Mescid-i Aksâ.”⁴⁹

Hadiste geçen ve “yolculuk yapılır” şeklinde tercüme edilen {تُشَدُّ الرَّحَالَ} ifadesi, aslında “bineğin semerini bağlamak” anlamına gelmektedir. Yolculuk dolayısıyla bineği hazırlamanın ve semerini bağlamanın sebebi, gidilecek yere atfedilen önem ve ihtimamdır. Bu itibarla hadiste müsebbeb olan “semer bağlama” zikredilip, aslında sebep olan bu üç kutsal mabede gösterilen “saygı, tazim ve ihtimam” kastedilmiştir. Bu yönüyle hadiste *müsebbebiyyet* alakasıyla *mecâz-ı mürsel* sanatı bulunmaktadır.

Yukarıda zikredilen her bir alakayla ilgili hadislerden çok sayıda örnek zikretmek mümkün olmakla birlikte çalışmanın hacmini artırmamak için konuyla ilgili verdiğimiz örneklerle iktifa ediyoruz.

1.2.3. Mecâz-ı Aklî

Bir fiilin, kendi failine isnâd edilmesine engel olan bir karînenin varlığı ve bir alaka sebebiyle gerçek fâilinden başka bir şeye isnâd edilmesi suretiyle yapılan mecâzdır.⁵⁰ Bu durumda isnâd edilen şey ise fiilin zamanı, mekanı veya masdarıdır.

47 et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhis*, 354-356.

48 Buhârî, “Zekât”, 1.

49 Müslim, “Hacc”, 95.

50 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 393-398; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhis*, 361.

إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ بِكَمْرِ اللَّهِ عَنْهُ كُلِّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلْفَهَا وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ {*Kişi Müslüman olur ve İslâm'ı (yaşamayı) da güzel olursa önceden işlemiş olduğu tüm günahları Allah (c.c.) örter. Artık bundan sonra ise kısas vardır. Bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz misline kadar mükâfat alır. Kötülükler ise Allah'ın affettikleri hariç sadece bir misli ile yazılır.*}⁵¹

Hadiste geçen {فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ}, "İslâm'ı güzel olursa" ifadesinde mecâz-ı aklî vardır. Çünkü mezkûr ifadedeki {حَسُنَ} fiili, hakiki fâilinden başkasına isnâd edilmiştir. Zira kişinin İslâm'ı değil, İslâm'ı güzelce yaşamayı sebebiyle ahlakı ve yaşantısı ancak güzelleşir. Fâilin, masdar olması yönüyle de alâka masdariyettir.

Konuyla ilgili diğer bir örnek ise şöyledir:

{شَبِّبَنِي هُوْدَ، وَالْوَاقِعَةَ، وَالْمُرْسَلَاتُ وَعَمَّ يَسَاءَلُونَ، وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ}، "*Hûd, Vâkıa, Mürselât, Nebe ve Tekvîr sureleri beni ihtiyarlattı.*"⁵²

Hz. Peygamber (s.a.s.), yukarıdaki hadisinde kendisini ihtiyarlattığını ifade ettiği Hûd, Vâkıa ve Mürselât sureleriyle aslında bu surelerin kendisine yüklediği sorumluluk ve taşıdıkları engin anlamlara işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'e (s.a.s.): "*Peygamberlerin kıssaları mı yoksa ümmetlerin helâki ile ilgili haberler mi seni ihtiyarlattı?*" diye sorulunca; "*Hayır, aksine (Hûd suresinde geçen) {فَأَسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ}*, "*Sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol!*"⁵³ ayeti ihtiyarlattı."⁵⁴ buyurarak söz konusu ayetin muhtevasına karşı hissettiği duyarlılığa ve taşıdığı sorumluluk bilincine işaret etmiştir. Dolayısıyla kendisini ihtiyarlatan asıl fâil, hadiste ismi geçen surelerden ziyade bunların taşıdıkları büyük anlam, emir, yasak ve tavsiyelere karşı Hz. Peygamberin gösterdiği büyük duyarlılık, sorumluluk bilinci ve derin hassasiyettir. Bu yönüyle de hadiste *mecâz-ı aklî* sanatı bulunmaktadır.

1.3. Kinâye

Kinâye, sözlükte bir şeyi bir şeyle örtmek, gizlemek, açıkça söylememek, kapalı şekilde ifade etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵ Terim olarak ise hakiki anlamı düşünmeyi engelleyici bir karînenin bulunmaması kaydıyla, bir

51 Buhârî, "İmân", 31; Müslim, "İmân", 59.

52 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân", 56.

53 Hûd 11/112.

54 Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebûbekr Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, thk., Muhammed es-Saîd Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 2/472.

55 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "kny", 15/232; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 402; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 407; er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, "kny", 511; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 207; İsmail Durmuş, "Kinaye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/34.

lafzı hakiki anlamına da gelebilecek şekilde fakat onun dışında başka bir madde kullanılmaktadır.⁵⁶

Kinâye, *mekniyyun bih* ve *mekniyyun anh* olmak üzere iki öğeden oluşur. Mekniyyun bih, hem hakikat hem de mecaz anlamına gelmesi muhtemel olan kinâye lafzıdır. Mekniyyun anh ise kinâyede kastedilen anlamdır. Kinâye, mekniyyun anh'ın sıfat, mevsûf veya nisbet olmasına göre kısımlara ayrıldığı⁵⁷ gibi söz konusu kinâyî/mecâzî anlama ulaşmada zihnin sarf ettiği çabasının derecesine göre de çeşitli gruplara ayrılmıştır. Buna göre hakiki anlam ile kinâye yoluyla kastedilen mecâzî anlam arasındaki ilişki ve vasıtaların çok olması durumunda kinâye, *et-telvîh*; kinâyeli lafzın yakın ve uzak anlamları arasındaki vasıtaların az ve kapalı olması durumunda *er-remz*; söz konusu vasıtaların az olması ve açık bir şekilde bulunması yahut hiç bulunmaması durumunda ise *îmâ* veya *işâret* adını alır. Ayrıca söylenen sözün üstün edebî bir yetenek veya maharetle anlamından başka bir yöne çevrilmesi suretiyle yapılan kinâyelere de *et-ta'rîz* denilmiştir.⁵⁸

Konuyla ilgili hadislerden örnekler şöyledir:

{مَنْ يَضْمَنُ لِي مَا بَيْنَ لِحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ، أَضْمَنَ لَهُ الْجَنَّةَ}، “Kim bana iki çenesi arasındaki (dili) ile iki bacağı arasındaki (cinsel) organını (haramdan) koruma sözü verirse, ben de ona cennet sözü veririm.”⁵⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, yukarıdaki hadisinde dil ve avret yeri ile ilgili istediği söz, aslında kinâye yoluyla bu iki organdan sadır olabilecek yalan, gıybet, iftira ve zina gibi günahlardan uzak durma sözüdür. Nitekim konu ile ilgili bir başka hadis şöyledir: {سُبُلٌ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْجَلُ النَّاسُ النَّارَ فَقَالَ أَلْفَمُ وَالْفَرْجُ}، “İnsanları Cehenneme en fazla sokan şey nedir? diye soruldu. Resûlullah: “Ağız ve cinsel organdır” buyurdu.”⁶⁰ Görüldüğü üzere Peygamber Efendimiz (s.a.v.), söz konusu hadislerinde zikrettiği organlarla aslında kinâye yoluyla bu organlar marifetiyle işlenen günahlara işaret etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) başka bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur: {أَكْثَرُ مَا يُدْجَلُ النَّاسُ النَّارَ فَقَالَ أَلْفَمُ وَالْفَرْجُ}، “Tüm lezzetleri kesip koparanı (ölümü) çok hatırlayın.”⁶¹

Hadis-i şerifte geçen {هَازِمِ اللَّذَاتِ} ifadesiyle kinâyî olarak ölüm kastedilmiştir. Hadiste, ölüm lafzı yerine anlatım açısından daha belîğ ve muhatapta etkisi daha çok olan “lezzetleri kesip koparan” şeklindeki ölümün sıfatı tercih

56 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 402-412; 407.

57 Bk. et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 409; Abbâs, *'el-Belâğa fînûnuhâ ve efnânuhâ, 'İlmu'l-beyân ve'l-bedî*, 244, 245-253.

58 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 411; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 412-413.

59 Buhârî, “Rikâk”, 23.

60 Tirmizî, “Bir”, 62.

61 Tirmizî, “Zühd”, 4.

edilmiştir. Bu yönüyle de söz konusu kinâye, sıfatın zikredilerek mevsûfun kastedildiği *mevsuftan kinâye* türüne girmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer hadis ise şöyledir:

فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي ، فَقَالَ : مَا يُبْكِيكَ يَا هَتَّاءُ ؟ قُلْتُ : سَمِعْتُ قَوْلَكَ { أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ ، قَالَ : قَالَ : وَمَا شَأْنُكَ ؟ قُلْتُ : لَا أَصَلِّي } (Hz. Aişe (r.anhâ) şöyle dedi):.. derken Hz. Peygamber (s.a.s.) yanıma geldi ve o esnada ben ağlıyordum. “Niçin ağlıyorsun” diye sordu. Ben de: “Ashabına söylediklerini duydum ancak ummeden menedilmiş durumdayım” dedim. “Neden?” diye sordu. Ben de “Namaz kılamıyorum” dedim.”⁶²

Yukarıda bir bölümüne yer verdiğimiz hadiste Hz. Aişe (r.anhâ), Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’le beraber bulunduğu hac yolculuğu esnasında hayız olduğunu “namaz kılamıyorum” sözüyle ifade etmektedir. O, hayız ve nifas hallerinde kadınların namaz kılamamaları sebebiyle kendisinin de hayızlı olduğunu bu ifadeyle üstü kapalı bir şekilde anlatmaktadır. Hz. Aişe (r.anhâ), aslında gerçek anlamda da namaz kılamamaktadır, ancak kastettiği bundan başka bir şey olduğundan kullandığı ifadede *kinâye* sanatı bulunmaktadır.

Kinâye sanatına yer verilen diğer örnekler ise şöyledir:

{الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ} , “Müslüman, (diğer) müslümanların dilinden ve elinden selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir.”⁶³ {خَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُمْ} “İnsanların en hayırlısı, (diğer) insanlara en çok faydalı olanıdır.”⁶⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.) yukarıdaki beyanlarıyla insanlara zarar veren birisine, ta’rîz yoluyla kinâyeli olarak “İnsanlara zarar verme! Onlara yararlı ol!” mesajlarını vermektedir.

Hadislerden, farklı kinâyî kullanım örneklerini çoğaltmak mümkün olmakla birlikte çalışmanın hacmini artıracığından konuya dair zikredilen örneklerle iktifa ediyoruz.

2. Hadislerde Bedî İlmiyle İlgili Sanatların Kullanımına Dair Örnekler

Bedî, kelime olarak örneksiz, benzersiz ve modelsiz olarak yaratan icat eden, örneği ve modeli olmadan yaratılmış olan anlamlarına gelmektedir.⁶⁵ Terim olarak ise edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız yönüyle kusursuz, anlam yönüyle mâkul ve âhenkli olmasıyla ilgili usul ve kaideleri inceleyen ilimdir. Bu ilmin kapsamına giren sanatlar; *muhassinât-ı lafziyye* (lafızla ilgili

62 Buhârî, “Hacc”, 33; Müslim, “Hacc”, 123.

63 Buhârî, “İmân”, 3.

64 el-Kudâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, 2/223.

65 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “bd’a”, 8/6; er-Râzî, *Muhtârü’s-sihâb*, “bd’a”, 38; Hacımuftüoğlu, “Bedî”, 5/320.

süsleme sanatları) ve *muhassinât-ı manevîyye* (mâna ile ilgili süsleme sanatları) olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır.⁶⁶

Çalışmanın bu bölümünde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde yer alan, muhassinât-ı lafziyye kapsamında sayılan *cinâs*, *iktibâs*, *seci*, *reddü'l-acuz ale's-sadr* gibi sanatlarla, muhassinât-ı manevîyyeden *tevriye*, *tıbâk*, *mukâbele*, *müşâkele*, *muraâtu'n-nazîr*, *üslûbu'l-hakîm* gibi sanatların kullanımına dair örnekler konu edilecektir.

2.1. Cinâs

Cinâs, yazılışça aynı fakat anlamca farklı olan kelimeleri ya da kök itibarıyla aynı olan kelimeleri nazımda veya nesirde bir arada kullanma sanatıdır. Cinâslı kelimelerdeki benzerlik, harflerin nevi, sayısı, hareke ve tertibi gibi dört yönden olursa *cinâs-ı tam*, dört yönlü benzerlikten birinin bozulması durumunda ise *cinâs-ı nâkıs* meydana gelir.⁶⁷

Cinâs-ı tam'da aralarında cinâs olan kelimelerin, fiil veya isim olma bakımından aynı olması durumunda meydana gelen cinâs'a *cinâs-ı mümasil*; farklı farklı olmaları durumunda *cinâs-ı müstevfâ*; cinâs'lı ifadelerin her ikisi veya birisi iki kelimedenden oluştuğunda ise *cinâs-ı mürekkeb* denilmektedir.⁶⁸

Cinâs-ı nâkıs'ın da türleri bulunmakta olup bunlardan bazıları şöyledir: Mahreçleri yakın, nevi, şekil ve tertipleri aynı olan fakat harfleri arasında farklılık bulunan kelimelerle yapılan cinâslara *cinâs-ı muzârî*; mahreçleri birbirinden uzak harflerin bulunduğu kelimelerle yapılan cinâslara *cinâs-ı lâhik*, harflerinin sayısı farklı olan cinâslara *cinâs-ı merdûf*, harflerindeki farklılık birden fazla olan kelimelerle yapılanlara *cinâs-ı müzeyyel*; harflerinin harekelerinde farklılık bulunan kelimelerle yapılan cinâslara ise *cinâs-ı muharref* denilmiştir.⁶⁹

{إِنَّ صَاحِبَ الدَّيْنِ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَىٰ صَاحِبِهِ حَتَّىٰ يَفْضِيَهُ}, "Alacak sahibi (borç veren) kişi, (alacaklı olduğu) arkadaşından, o borcunu ödeyinceye kadar talep hakkına sahiptir."⁷⁰

Hadis-i şerifte {صَاحِبَ}, (sahib) kelimesi iki kez geçmekte olup, birinci de "alacak sahibi (borç veren)"; ikincide ise "arkadaş" anlamındadır. Her iki kelimedede tam bir mutabakât olduğundan aralarında *cinâs-ı tam*, ayrıca her iki kelime isim olduğundan *cinâs-ı mümasil* sanatı bulunmaktadır.

66 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 423-432; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 416-417; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 212; Hacımuftuoğlu, "Bedî", 5/320-322.

67 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 445.

68 et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 445-446.

69 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 448.

70 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, tsz.), "Sadakât", 17.

إِذَا سَمِعْتُمُ الْمُؤَذِّنَ، فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا، {ثُمَّ سَلُّوا اللَّهَ لِي الْوَسِيلَةَ، فَإِنَّهَا مَنزِلَةٌ فِي الْجَنَّةِ، لَا تَبْغِي إِلَّا لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ، وَأَزْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ، فَمَنْ سَأَلَ لِي الْوَسِيلَةَ حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ}، “Müezzini işittiğinizde, siz de onun dediğini tekrarlayın. Sonra bana salavât getirin. Çünkü kim bana bir defa salavât getirirse, Allah (c.c.) da o salavât sebebiyle ona on kez salât (rahmet) eder. Sonra Allah’tan (c.c.) benim için vesile isteyin. Zira vesile Cennette bir makamdır ki Allah’ın (c.c.) kullarından yalnızca bir kula layık görülmüştür. Umarım ki o kul ben olayım. Artık her kim benim için Allah’tan (c.c.) vesileyi isterse, şefaati ona vâcip olur.”⁷¹

Yukarıdaki hadiste {صَلَّى} kelimesi iki kez geçmekte olup her ikisi de fiil olmakla beraber farklı anlamlarda kullanılmışlardır. Zira ilkinde Hz. Peygamber (s.a.s.) için yapılan salât, “dua etmek” anlamında kullanılmışken ikincisinde Allah’ın (c.c.) kulları için yaptığı salât “rahmet ve merhamet etmek” anlamlarındadır. Bir arada kullanılan bu iki kelime arasında *cinâs-ı tam* ve *cinâs-ı mümasil* sanatları bulunmaktadır.

{الْحَيْلُ مَغْفُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْحَيْرِ}، “Atlarn alınlarına hayır (bolluk ve bereket) bağlanmıştır.”⁷²

Yukarıdaki hadiste ise {الْحَيْلُ} ve {الْحَيْرِ} kelimeleri arasında *cinâs-ı nâkısın cinâs-ı muzâri* türü bulunmaktadır. Çünkü her iki kelimenin sonundaki harflerin neveleri birbirinden farklı olsa da mahreçleri birbirine yakındır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِرَاعًا، يَنْتَرَعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِعْلَامٌ، اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَالًا فَسُئِلُوا، فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا}، “Allah (c.c.), ilmi kullarından söküp almaz. Fakat âlimlerin ruhunu kabzetmek suretiyle ilmi kaldırır. Sonunda hiçbir âlim kalmayınca, insanlar cahil kimseleri önder edinirler. Onlara birtakım sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylelikle hem kendileri sapar hem de (insanları) saptırırlar.”⁷³

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in toplumdan ilmin nasıl ortadan kalkacağını ve bunun sonucunda insanların yanlış tercihleriyle nasıl sapacaklarını haber verdiği yukarıdaki hadisinde geçen {ضَلُّوا وَأَضَلُّوا} kelimeleri arasında *cinâs-ı nâkısın, cinâs-ı merdûf* türü bulunmaktadır. Çünkü {أَضَلُّوا} kelimesi başında bulunan hemze sebebiyle diğerinden harf sayısı bakımından fazladır.

{اللَّهُمَّ كَمَا أَحْسَنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي}، “Allah’ım! Yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlakımı da güzelleştir.”⁷⁴

71 Müslim, “Salât”, 7; Tirmizi, “Salât”, 157.

72 Buhârî, “Cihâd”, 43, 44; Müslim, “Zekât”, 25.

73 Buhârî, “İlim”, 34.

74 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/403.

Hadis-i şerifte geçen {حَلْقِي} ve {خُلْقِي} kelimeleri arasındaki hareke ve sü-kun farkından dolayı bu kelimelerde *cinâs-ı muharref* bulunmaktadır.

2.2. İktibâs

İktibâs, kelime olarak ilim almak, istifade etmek, ateş yakma amacıyla bir yerden kor parçası almak anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ Terim olarak ise ifadeyi süslemek ve manayı takviye etmek için şiir veya nesre, ayet ve hadislerden bir kısmını alıntı yapmaktır. Ancak alıntının ayet veya hadisten bir bölüm olduğu belirtilmez.⁷⁶

Hz. Peygamber'in (s.a.s), dua ve hutbelerinde zaman zaman ayetlerden iktibaslar yaptığı görülmektedir. Bu tür iktibaslarla anlam takviye edilip güçlendirildiği gibi aynı zamanda ifadenin de güzel olması sağlanmaktadır.

{إِذَا خَطَبَ إِلَيْكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَرَّوْجُوهُ، إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ، وَفَسَادَ عَرِيضٍ}، “Dindarlığından ve ahlakından memnun olduğunuz biri kızınızı istemek üzere size geldiğinde onu evlendirin. Bunu yapmadığınız takdirde yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesâd (bozulma) meydana gelir.”⁷⁷

Hadis-i şerifin sonunda, {وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ، وَفَسَادَ كَبِيرٌ}، “İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bozulma olur.”⁷⁸ şeklindeki ayetin ikinci bölümünden bir iktibas yapılmış ancak ayetin son kelimesi olan {كَبِيرٌ} kelimesi yerine hadiste {عَرِيضٌ} kelimesi kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) en çok yaptığı dualar arasında; {اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا، وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ}، “Ey Allah'ım! Bize bu dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ve güzellik ver; bizi cehennem azabından koru!”⁷⁹ şeklindeki duaya yer verdiği hadis kitaplarında zikredilmektedir. O (s.a.s.), söz konusu duasında Bakara suresinde geçen aşağıdaki ayet-i kerîme'den iktibasta bulunmaktadır.

{وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ}، “İnsanlardan öy-
leleri de vardır ki, “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ve güzellik ver; bizi cehennem azabından koru!” derler.”⁸⁰

75 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “kbs”, 6/167; er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, “kbs”, 456; İsmail Durmuş, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

76 et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 471; el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 49-50; Durmuş, “İktibas”, 22/52.

77 Tirmizi, “Nikâh”, 3.

78 Enfâl 8/73.

79 Müslim, “Zikr”, 9.

80 Bakara 2/201.

2.3. Seci

Seci, sözlükte güvercin ve kumruların seslerini aynı tarzda tekrarlayarak ötmelerine denilmektedir.⁸¹ Edebî bir sanat olarak ise nesirde cümle veya terkiplerin sonlarındaki kelimeler arasında kafiye oluşturma sanatıdır.⁸² Seci'ye, sözün zevkle dinlenmesini, kolay ezberlenmesini ve güzel bir ses ahenği oluşturmasını sağladığı için başvurulmaktadır.

Seci, çeşitli açılardan çok sayıda farklı sınıflandırmalara⁸³ tabi tutulmuştur. Burada söz konusu detaylara girmeksizin genel olarak seçili ifadeleri içeren hadis örneklerine yer verilecektir.

Hz. Peygamberin (s.a.s.) hadislerinde de secili ifadelerle çokça rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları şöyledir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَفْشُوا السَّلَامَ وَأَطْعِمُوا الطَّعَامَ وَصَلُّوا الْأَرْحَامَ وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ {بِالسَّلَامِ}, “Ey insanlar! Selâmı yayın, yemek yedin, sıla-i rahmi yerine getirin (akrabalık ilişkilerinizi koparmayın), insanlar uyurken geceleyin namaz kılın ve cennete selâmetle girin.”⁸⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’in toplumsal barış, huzur ve kardeşliğin reçetesini sunduğu ve bunları gerçekleştirenlerin emîn bir şekilde cennete gireceğini haber verdiği hadisinde birbiriyle kafiye olarak sıraladığı {السَّلَامِ الطَّعَامِ الْأَرْحَامِ نِيَامِ سَلَامِ} kelimeleri arasında *seci* sanatı bulunmaktadır. Hadisin bu şekilde vârid olmasıyla hem ifadede akıcılık, hem ezberde kolaylık hem de dinleyişte güzel bir ahenk meydana gelmiştir.

{اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلْفًا، وَأَعْطِ مُمَسِّكًا تَلْفًا}, “Allah’ım malını senin yolunda infâk edene, (harcadığı malın) yerini doldurmayı, malını tutan (sarfetmeyen) kimse de malının telef olmasını nasib eyle!”⁸⁵

Hz. Peygamber’in (s.a.s.), seher vakitlerinde dua eden bir meleğin duasını zikrettiği hadisinde yer verdiği {تَلْفًا، خَلْفًا} kelimeleri arasında da *seci* sanatı bulunmaktadır.

اسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ، قُلْنَا: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّا لَنَسْتَحْيِي وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، قَالَ: لَيْسَ ذَلِكَ، وَلَكِنَّ الْإِسْتِحْيَاءَ مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ أَنْ تَحْفَظَ الرَّأْسَ وَمَا وَعَى، وَتَحْفَظَ الْبَطْنَ وَمَا حَوَى، وَتَذَكَّرَ الْمَوْتَ وَالْبَلَى، وَمَنْ أَرَادَ: {الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ اسْتَحْيَا، يَغْنِي مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ} Hz. Peygamber (s.a.s.): “Allah’tan (c.c.) hakkıyla hayâ ediniz!” buyurdu. (Sahabeler de): “Ey Allah’ın

81 İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “sc’a”, 8/150; er-Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, “sc’a”, 252; İsmail Durmuş, “Seci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/273.

82 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 431; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 453; Durmuş, “Seci”, 36/273-275.

83 Bk. et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 453-454; Durmuş, “Seci”, 36/274.

84 Tirmizi, “Kiyâmet”, 42; İbn Mâce, “Et’ime”, 1.

85 Buhârî, “Zekât”, 27; Müslim, “Zekât”, 57.

Resulü, -elhamdülillah-, biz Allah'tan hayâ ediyoruz.” dediler. Ancak O (s.a.s.), şöyle dedi: “Söylemek istediğim bu (anladığınız) değil. Allah'tan (c.c.) hakkıyla hayâ etmek, başı ve onun kapsadıklarını, batını ve onun ihtiva ettiklerini koruman, ölümü ve (toprakta) çürümeyi hatırlamandır. Kim ahireti isterse dünya hayatının süsünü terkeder. Kim bunları yaparsa Allah'tan (c.c.) hakkıyla hayâ etmiş olur.”⁸⁶

Allah'a (c.c.) karşı olması gereken hayâ ve edebî ifade eden yukarıdaki hadis, bunun baş ve kapsadığı göz, kulak, dil, dudak hatta beyin ve düşündükleri ile karnı ve içerdiği mide, kalp ve hatta cinsel organı, haramlardan korumakla mümkün olacağını veciz bir şekilde ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in *cevâmiu'l-kelim* türünden engin manalı ifadelerini kalıba dökerken seçtiği; {وَمَا حَوَىٰ, وَمَا وَعَىٰ} terkipleri ile {الْحَيَاءِ, وَعَىٰ, حَوَىٰ, وَالْبَلَىٰ, الدُّنْيَا, اسْتَحْيَا, الْحَيَاءِ} kelimeleri kendi aralarında *seci* meydana getirmiştir.

يَقُولُ ابْنُ آدَمَ: مَالِي، مَالِي قَالَ: وَهَلْ لَكَ، يَا ابْنَ آدَمَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَقْنَيْتَ، أَوْ لَبَسْتَ فَأَبْلَيْتَ، {أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ؟}، “İnsanoğlu, “Malım, malım!” der. Ey insanoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve tasadduk edip (âhirette karşılığını almak üzere) önden gönderdiğinden başkası senin malın mıdır?”⁸⁷

Hiz. Peygamber (s.a.s.) insanın, dünyadayken sahip oldukları içerisinde gerçek anlamda faydasını gördüğü malın, aslında yenilip, içilmek suretiyle tüketilen, giyilip kullanılmak suretiyle eskitilen ve Allah (c.c.) yolunda tasadduk edilerek sevap hanesine kaydedtirilenden ibaret olduğunu veciz bir şekilde ifade etmektedir. Hadisin mefhumundan dolayı olarak, varisler için bırakılacak malın ve hayır yolu dışında sarfedilen dünyalıkların, aslında kişiye gerçek anlamda bir faydasının olmadığını çıkarmak da mümkündür.

Söz konusu hadiste geçen {أَوْ لَبَسْتَ فَأَبْلَيْتَ، أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ؟} terkipleri arasında da *seci* sanatı bulunmaktadır.

الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَأُ الْمِيزَانَ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَأَانِ - أَوْ تَمْلَأُ - مَا بَيْنَ السَّمَوَاتِ {وَالْأَرْضِ}، “Temizlik imanın yarısıdır. “Elhamdülillâh” (söz)ü mîzânı doldurur. “Sühbânallâh” ve “Elhamdülillâh” (sözleri) göklerle yer arasını doldururlar.”⁸⁸

Hadiste geçen {الْإِيمَانِ الْمِيزَانَ} kelimeleri ile {وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ} ifadelerinde de yine *seci* sanatı bulunmaktadır.

2.4. Reddül-acuz ale's-sadr

Acuz, kelime olarak sözün son tarafı, sadr da sözün baş tarafı demek olup, *reddül-acuz ale's-sadr* ise sözün sonunu, başta tekrar etmek anlamına gel-

86 Tirmizi, “Kiyâmet”, 25.

87 Müslim, “Zühd”, 3.

88 Müslim, “Tahâret”, 1.

mektedir. Bir bedî terimi olarak ise şiirde beytin, nesirde ise fıkranın sonundaki kelimenin aynısının veya aynı kökten olan bir benzerinin cümlede başında da zikredilmesidir.⁸⁹

{الإيمانُ بَضْعٌ وَسَنْعُونَ أَوْ بَضْعٌ وَسْتُونَ شُعْبَةٌ: فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَذْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنْ {الطَّرِيقِ، وَالْحَيَاءِ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ}، “İman yetmiş veya altmış küsür şûbeden (bölümden) oluşur. Bunların en üstünü, “Allah’tan başka ilâh yoktur” sözü; en aşağısı ise, sıkıntı veren şeyleri yoldan uzaklaştırmaktır. Hayâ da imandan bir bölümdür.”⁹⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.), imanın pek çok derece ve özellikten oluştuğunu ifade ettiği hadisinde imanın en kuvvetli ve en zayıf alametlerine dikkat çekmekte, hayâ ve edep duygusunu da imanın bir göstergesi olarak zikretmektedir. Söz konusu hadiste, son kelime olan {الإيمانُ} lafzının cümle başında da tekrar edilmesi *reddü'l-acuz ale's-sadr* sanatının güzel bir örneğidir.

{يَا عَائِشَةُ، اِزْفُئِي، فَإِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ بِأَهْلِ بَيْتِ خَيْرًا، دَلَّهُمْ عَلَى بَابِ الرَّفْقِ}، “Ey Aişe yumuşak ve nâzik ol! Zira Allah (c.c.) eğer bir hâne halkına iyilik murâd ederse onları yumuşak huyluluk kapısına yöneltir.”⁹¹

Peygamber Efendimiz, nezâket, zerâfet ve yumuşak huyluluğu eşine öğütlerken bunun kişi hakkındaki Allah’ın, (c.c.) hayır ve iyilik istemesinin de bir göstergesi olduğunu haber verdiği hadisinde cümle başında yer verdiği {اِزْفُئِي} emir fiiliyle, cümle sonunda zikrettiği aynı kökten {الرَّفْقِ} ismi arasında *reddü'l-acuz ale's-sadr* sanatı bulunmaktadır.

{لَوْ أَنَّ لِابْنِ آدَمَ وَإِدْيَا مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَإِدْيَانِ، وَلَنْ يَمْلَأَ فَاهُ إِلَّا التُّرَابَ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ}، “Ademoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, ikinci bir vadi dolusu daha olmasını ister. Onun gözünü ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder.”⁹²

İnsandaki hırs, mal ve dünya sevgisine dikkat çekilen hadisi şerifte geçen {وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ} cümlesindeki {وَيَتُوبُ} ve {تَابَ} fiilleri arasında *reddü'l-acuz ale's-sadr* sanatı meydana geldiği gibi hadiste geçen {التُّرَابَ} ve {تَابَ} kelimeleleri arasında da *seci* sanatı bulunmaktadır.

2.5. Tevriye

Tevriye, kelime olarak bir sözü ya da bir haberi gizleyip, bunların yerine başkalarını ortaya atmak anlamlarına gelmektedir.⁹³ Terim olarak ise hem yakın, hem de uzak anlamı olan bir lafzı zikredip, ilk anda anlaşılan yakın

89 et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhis*, 450.

90 Buhârî, “İmân”, 3; Müslim, “İmân”, 58.

91 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/104.

92 Buhârî, “Rikâk”, 10.

93 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “vry”, 15/389-390; er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, “vry”, 634; İsmail Durmuş, “Tevriye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/45.

anlamını değil de gözetilen bir nükte dolayısıyla uzak anlamını kastetmektedir.⁹⁴

Tevriyenin de iki ögesi bulunmaktadır. Bunlardan *müverrâ bih*, kendisiyle tevriye yapılan kelimenin yakın anlamını; *müverrâ anh* ise uzak anlamını ifade etmek için kullanılır. Tevriye, çeşitli açılardan *mücerrede*, *müreşşaha*, *mübeyyene* ve *müheyyee* gibi kısımlara ayrılmaktadır.⁹⁵

Hz. Peygamber (s.a.s.), ashabıyla birlikte bir seferdeyken yolda bir grup müşrikle karşılaşılır. Müşrikler, Hz. Peygamber'i ve beraberindekileri tanıyamazlar ve {مَمَّنْ أَنتُمْ؟} "Kimlerdensiniz?" diye sorarlar. Allah Resulü (s.a.s.) de onların düşmanca bir tavır sergileyecekleri endişesiyle: {نَحْنُ مِنْ مَاءٍ} "Bizler "Su"danız." diye cevap verir. Sonra müşrikler, bu cevapla Yemen veya Irak'tan bir kabilenin adının söylendiğini düşünerek ayrılırlar.⁹⁶ Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), verdiği cevapla Târik suresinin 5 ve 6. Ayetlerini kastetmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zikri geçen şekilde verdiği cevapta kullandığı {مِنْ مَاءٍ} ifadesinde *tevriye* sanatı bulunmaktadır. Hadiste işaret edilen ayet ve meali ise şöyledir: {فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ} "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan (meniden) yaratıldı."⁹⁷

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَجُوزٌ، فَبَكَتْ عَجُوزٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَخْبِرُوهَا أَنَّهَا لَيْسَتْ يَوْمَئِذٍ «إِنَّا أَنْشَأْنَا هُنَّ إِنْسَاءً» "Hz. Peygamber (s.a.s.): yaşlılar cennete girmeyecek, buyurdu. (Bunu duyan) yaşlı bir kadın ağlamaya başladı. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.s.), o kadına haber verin, o gün o yaşlı olmayacak, genç olacak. Sonra da; "Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır."⁹⁸ayetini okudu."⁹⁹

Hadiste geçen "yaşlılar cennete girmeyecek" ifadesinden ilk anda yaşlı kimselerin hiçbir şekilde cennete giremeyeceği anlaşılmaktadır. Nitekim bu beyanı duyan hadiste geçen yaşlı kadın da bu şekilde anlamıştır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) bu ifadesiyle cennete gireceklerin, tekrar genç olarak yaratılmış bir şekilde oraya gireceklerini kastetmekte ve okuduğu ayeti buna delil getirmektedir. Hadiste geçen {لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَجُوزٌ} ifadesinde bu yönüyle tevriyeli bir anlatım söz konusudur.

94 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 427; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 425; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 97; Durmuş, "Tevriye", 41/45.

95 Tevriyenin kısımları için bk. et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 425; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 362-363; Durmuş, "Tevriye", 41/45-47.

96 Müslim, "Eymân ve'n-Nüzûr", 1.

97 Târik 86/5-6.

98 Vâkıa 56/35.

99 Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebûbekr Beyhakî, *el-Ba's ve'n-nüşûr*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Merkezü'l-Hidemât ve'l-Ebhâs'i-Sekâfiyye, 1406/1986), 217.

2.6. Tıbâk

Tıbâk, sözlükte bir şeyi başka bir şeye eşit veya uygun hale getirmek, iki şeyi birleştirmek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁰ Terim olarak ise zıt anlamlı kelimeleri aynı anda bir arada kullanma sanatıdır.¹⁰¹

{اللَّهُمَّ اغْنِزْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، وَمَا أَسْرَفْتُ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، أَنْتَ {الْمُقَدَّمُ، الْمُوَخَّرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ}، “Allahım! Şu ana kadar yaptığım, bundan sonra yapacağım, gizlediğim ve açığa vurduğum, ölçüsüzce işlediğim ve benden daha iyi bildiğin günahlarımı affeytle! Öne geçiren de sen, geride bırakan da sensin. Senden başka ilâh yoktur.”¹⁰²

Hadis-i şerif’te geçen zıt anlamlı olan {قَدَّمْتُ، أَخَّرْتُ} (takdim ve te’hir ettiğim); {أَسْرَرْتُ أَعْلَنْتُ} (açıktan ve gizliden yaptığım) ve {الْمُقَدَّمُ، الْمُوَخَّرُ} (öne geçiren ve geriye bırakan) lafızları arasında *tıbâk* sanatı bulunmaktadır.

2.7. Mukâbele

Mukâbele, kelime olarak iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak veya yüzyüze getirmek anlamına gelmektedir.¹⁰³ Bir bedî terimi olarak ise bir ibâre ya da mısradaki zikredilen en az iki kelimenin bir sonraki ibâre veya mısradaki anlamca karşıtlarını sırasıyla zikretmektir.¹⁰⁴

{إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ، أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا} {وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتُ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا}، “Sizden öncekilerin helâk olmalarının sebebi, içlerinden ileri gelen (saygın) biri hırsızlık yapınca onu cezalandırmayıp; zayıf (itibarsız) biri hırsızlık yapınca ise ona ceza uygulamalarıdır. Bu canı bu tende tutan (Allah)’a yemin olsun ki Muhammed’in kızı Fâtıma (dahi) hırsızlık yapsa, onu da cezalandırırdım!”¹⁰⁵

Hz. Peygamber (s.a.s.), yukarıdaki hadisinde bir toplumu ayakta tutan en temel dinamiğin adalet olduğuna dikkat çekmekte ve adaletin tesisinde söz konusu, kızı bile olsa bu konuda ne denli tavizsiz olduğunu beyan etmektedir.

Hadiste geçen {إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ} (ileri gelen (saygın) biri hırsızlık yapınca onu cezalandırmazdılar) cümlesiyle, {وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتُ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا} (zayıf (itibarsız) biri hırsızlık yapınca ise onu cezalandırırdılar) cümlesi arasında anlamca tam karşıtlık olduğundan *mukabele* sanatı bulunmaktadır.

{الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَمَرَّقَا، فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَّا بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا، وَإِنْ كَذَبَا وَكَتَمَا مُجِحَ بَرَكَةٌ بَيْعِهِمَا}، “Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkça muhayyerdirler. Eğer doğru

100 İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “tbk”, 10/209-211; er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, “tbk”, 340.

101 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 423; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale’t-Telhîs*, 417; el-Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, 84.

102 Müslim, “Salâtu'l-müsâfirîn”, 26.

103 İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “kbl”, 11/540; er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, “kbl”, 458.

104 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 424; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale’t-Telhîs*, 419.

105 Müslim, “Hudûd”, 9.

söyler ve (her şeyi) açıkça beyân ederlerse alışverişleri her ikisi için de bereketli kılınır. Gerçeği gizler ve yalan söylerlerse, bu alışverişlerinin bereketi giderilir.”¹⁰⁶

Hadis-i şerifte ticarete dürüstlüğe ve şeffaflığa özen göstermenin bereket vesilesi olduğu, aldatma ve gizlemenin ise bereketsizliğe sebep olduğu ifade edilmektedir.

Hadiste geçen {صَدَقًا وَبَيِّنًا بُرُوكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا} (doğru söyler ve (her şeyi) açıkça beyân ederlerse alışverişleri bereketli kılınır) ifadesiyle bunun anlamca karşıtı olan {كَذَبًا وَكَتْمًا مُحِثَ بَرَكَتَهُ بَيْعِهِمَا} (gerçeği gizler ve yalan söylerlerse, alışverişlerinin bereketi giderilir) ifadesi arasında da *mukabele* sanatı bulunmaktadır.

2.8. Müşâkele

Müşâkele, sözlükte uygun olmak ve benzemek anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁷ Terim olarak ise bir sözde iki kelimenin, biçim yönünden benzeşmesi anlamında kullanılmaktadır. Söz konusu sanat, edebî bir amaç veya nükteden dolayı bir kelimenin, söz içinde başka bir anlam ve bağlamda ikinci kez tekrarlanması şeklinde gerçekleşir. İlk kelime çoğunlukla gerçek anlamda olmasına mukâbil, ikinci kelime ona tâbi ve yalnızca lafız bakımından benzer olarak getirilir.¹⁰⁸

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٌ، فَأَقْبَلَ أَثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَهَبَ وَاجِدًا، قَالَ: فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا: فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا، وَأَمَّا الْآخَرُ: فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ، وَأَمَّا الثَّلَاثُ: فَأَذْبَرُ ذَاهِبًا، فَلَمَّا فَرَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ الثُّغْرِ الثَّلَاثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَأَوَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ» (Allah Resulü (s.a.s.) bir ara insanlarla beraber mescitte otururken üç şahıs çıkageldi. İkisi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bulunduğu tarafa yöneldi, diğeri ise başka tarafa gitti. Bu ikisi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda durdular. Bunlardan biri oturanlar arasında bir boşluk gördü ve oraya oturdu, diğeri ise onların arkasına oturdu. Üçüncü şahıs ise arkasını dönüp gitti. Hz. Peygamber (s.a.s.) sözünü bitirince şöyle dedi: Şu üç şahsın durumunu size bildireyim mi? Bunlardan biri Allah'a (c.c.) sığındı Allah (c.c.) da onu kendi himâyesine aldı. Diğeri haya etti, Allah (c.c.) da ondan (ona azap etmekten) haya etti (uzak durdu). Üçüncüsü ise yüz çevirdi, Allah (c.c.) da ondan yüz çevirdi (rahmet ve mağfiret nazarıyla bakmadı).”¹⁰⁹

106 Buhârî, “Buyû”, 19; Müslim, “Buyû”, 47.

107 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “şkl”, 11/356; er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, “şkl”, 303.

108 el-Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 215; 'Abbâs, 'el-Belâğa fînûnuhâ ve efnânuhâ, 'İlmu'l-beyân ve'l-bedî', 294; İsmail Durmuş, “Müşâkele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/154.

109 Buhârî, “İlim”, 8.

Hız. Peygamber (s.a.s.), günlük yaşam esnasında gelişen olayları ve çeşitli ortamları ahabını dini konularda eğitmek ve onları bilgilendirmek için birer fırsat olarak değerlendirdi. Yukarıdaki hadis-i şerifte bir mescide gelen ve orada oturmak için yer arayan üç kişinin tavrı üzerinden dini bir mesaj verilmektedir. Allah'ın (c.c.) anıldığı ve dininin öğretildiği bir mecliste bulduğu bir boşluğa oturarak cemaate katılan ve oradaki atmosferden istifade eden kimse, Allah'ın (c.c.) himayesine sığınmış, Allah'ın (c.c.) da kendisini koruyup himayesine aldığı bir kimse olarak tanıtılmaktadır. Yine aynı mecliste bulunma ve ortamın manevi güzelliklerinden yararlanma amacıyla topluluğun arkasında bulunduğu bir yere oturan ve kimseyi de rahatsız etmekten haya ederek sakınan kimseye Allah'ın (c.c.) da aynı şekilde mukabelede bulunarak ona azab etmekten haya edeceği ifade edilmektedir. Ancak söz konusu meclisten meşru ve makul olmayan bir sebeple yüz çevirerek ayrılıp giden kimseden Allah'ın (c.c.) da rahmet ve mağfiretle muamele etmekten yüz çevireceği ifade edilmektedir. Söz konusu hadis-i şerif ilim ve ibadet meclislerinde bulunmanın, cemaatle beraber olmanın önemini veciz bir şekilde ifade etmektedir.

Hadis-i şerifte geçen {فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَآوَاهُ اللَّهُ} cümlelerinde; ilkinde "sığınma", ikincisinde "himaye etme" anlamlarında kullanılan {أَوَى} fiillerinde; yine {فَأَسْتَحِيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ} cümlelerindeki "haya etmek" ve "uzak durmak" anlamlarında kullanılan {اسْتَحْيَا} fiillerinde ve son olarak {فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ} cümlelerinde yer alan "yüz çevirme" ve "rahmet nazarıyla bakmama" anlamlarında kullanılan {أَعْرَضَ} fiillerinde *müşâkele* sanatı bulunmaktadır.

2.9. Murâtu'n-nazîr

Murâtu'n-nazîr, aralarında anlamca tezatın dışında bir ilgi bulunan kelimeleri şiirde veya nesirde bir araya getirme sanattır.¹¹⁰ Hadislerde birbiriyile uyumlu kelimelerin bir arada kullanımı sebebiyle bu sanata çokça rastlamak mümkündür.

{إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَىٰ أَجْسَادِكُمْ، وَلَا إِلَىٰ صُورِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَىٰ قُلُوبِكُمْ}, "Allah sizin bedenlerinize ve suretlerinize bakmaz, ancak kalplerinize (amellerinize) bakar."¹¹¹

Hız. Peygamber (s.a.s.), yukarıdaki hadisinde, Allah'ın (c.c.) insanda itibar ettiği ve hakkındaki değerlendirmesinde dikkate aldığı yönlerine işaret etmektedir. Söz konusu hadiste Allah (c.c.) katında muteber yönlerin, fiziksel görünüm veya maddi varlık olmadığının; asıl değer ifade eden hususiyetlerin kalpteki iman ve bunun sâlih amel olarak davranışlardaki yansımalarının olduğunun altı çizilmektedir. Hadiste geçen ve aralarında insan fizyolojisiyle

110 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 424; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, 420.

111 Müslim, "Birr", 8.

ilgili olma bakımından uyum bulunan {أَجْسَادِكُمْ، صُورِكُمْ، قُلُوبِكُمْ} kelimeleri arasında *murââtü'n-nâzir* sanatı bulunmaktadır.

{وَإِلَّهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً} “Allah’a yemin olsun ki: ben günde yetmiş defadan fazla Allah’a tövbe istiğfarda bulunuyorum (beni bağışlamasını dileyip, tövbe ediyorum).”¹¹²

Hz. Peygamber (s.a.s.) İslam inancına göre masum ve günahsız olmasına rağmen ümmetine örneklik etmesi bakımından her gün yetmiş defadan fazla Allah’tan bağışlanma dilediğini ifade etmektedir.

Hadiste geçen birbiriyle uyumlu {أَسْتَغْفِرُ وَأَتُوبُ} kelimeleri arasında *murââtü'n-nazîr* sanatı bulunmaktadır.

{النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الْفِضَّةِ وَالذَّهَبِ، خَيْرَاهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، خَيْرَاهُمْ فِي الْإِسْلَامِ، إِذَا فَقَهُوا، وَالْأَرَوَاحُ الْجَنُودُ مُجْتَدَّةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ، وَمَا تَنَازَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ} “İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibidirler. Câhiliye devrinde hayırlı olanlar, İslâm’da da hayırlıydılar. Yeter ki, İslâm’ı iyi anlayıp kavrasınlar. Ruhlar da askeri birlikler gibi çeşitlidirler. Onlardan birbirleriyle tanışıp uyuşanlar kaynaşır, uyuşmayanlar ise anlaşamaz, ayrılırlar.”¹¹³

Hadiste geçen birbirleriyle uyumlu {مَعَادِنُ الْفِضَّةِ وَالذَّهَبِ} (madenler, gümüş ve altın) kelimeleri arasında da *murââtü'n-nazîr* sanatı bulunmaktadır.

2.10. Üslûbu'l-hakîm

Üslûbu'l-hakîm, muhataba veya soru sorana, onun için daha önemli ve öncelikli olduğu düşünülen, beklenenden farklı bir cevapla karşılık vermektir.¹¹⁴ Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de kendisine sorular sorulduğunda, zaman zaman muhatap veya dinleyiciler için önem arzeden mesajları öncelemiş ve beklenenden farklı cevaplarla karşılık vermiştir.

{أَنْ أَعْرَابِيًّا، قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ} “Bir bedevî Hz. Peygamber’e (s.a.s.) “Kiyamet ne zaman?” diye sordu. Hz. Peygamber de (s.a.s.) “Onun için ne hazırladın?” diye karşılık verdi. O kişi: “Allah ve Rasulünün sevgisini.” şeklinde cevap verince Hz. Peygamber (s.a.s.): “Sen sevdiğinle berabersin.” buyurdu.”¹¹⁵

Hadiste de açıkça görüleceği üzere bir bedevî kıyametin kopma zamanını sormaktadır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.), kıyametin ne zaman kopacağından daha önemli ve öncelikli olan hususlara dikkat çekmek amacıyla o kişiye kıyamet için ne amel hazırladığını sorarak mukabelede bulunuyor. Bedevî-

112 Buhârî, “Deâvât”, 3.

113 Buhârî, “Enbiyâ”, 2; Müslim, “Birr”, 160.

114 el-Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, 39; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 388.

115 Müslim, “Birr”, 50.

nin, Allah ve Rasulünün sevgisini amel olarak hazırladığını ifade etmesi üzerine onun sevdikleriyle birlikte olacağını haber veriyor. Söz konusu hadiste sorulan soruya *üslûbu'l-hakîm* yoluyla cevap verilmiştir.

Sonuç

Hız. Peygamber (s.a.s.), tebliğ ettiği İslam dininin ibadet, muamelat ve ah-laka dair esaslarını ashabına anlatıp, açıklarken doğal olarak konuştuğu ve içinde yaşadığı toplumun dili olan Arapçayı kullanmıştır. O'nun (s.a.s.), tebliğ ve tebyîn görevini ifâ ederken kullandığı Arapça, tekellüften ve tasannu'dan uzak, hayatın normal akışına uygun fitrî bir konuşma dili olmakla bir likte edebî açıdan da olabildiğince belîğ, fasîh ve sanatlı bir dildir.

Allah Rasulü'nün (s.a.s.) vermek istediği mesajın, muhatapları tarafından doğru, etkili ve kalıcı bir şekilde anlaşılması için kullandığı sanatlı hitap dili, döneminin edebî zevkine ve muhataplarının dille ilgili genel kabullerine de uygun idi. Zira O'nun (s.a.s.) sanatlı ifadeleri, muhatapları tarafından hiçbir zaman yadırganma ve eleştiri konusu yapılmamış aksine her zaman saygı ve beğeniyle karşılanmıştır.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.), belâğat ve fesâhatında, çocukluğundan beri içinde yaşadığı bölgenin lehçelerine varıncaya kadar dile olan hakimiyetinin, zekasının ve peygamber olması hasebiyle kendisine verilmiş, az sözle çok mana ifade etme anlamındaki *cevâmiu'l-kelim* özelliğinin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Hız. Peygamber (s.a.s.), bu çalışmanın konusu olan beyân ve bedî ilmiyle ilgili sanatlara edebî bir kaygıyla değil daha çok bir anlatım metodu olarak başvurmuştur. Bu anlamda özellikle beyân ilmiyle ilgili *teşbîh*, *mecâz*, *istiâre* ve *kinâye* gibi sanatlar, hadislerde uygulanan bir sanat olmanın ötesinde bir masajı doğru, etkili, canlı ve kalıcı bir şekilde iletmenin doğal bir anlatım aracı olarak kullanılmıştır.

Diğer taraftan hadislerde yer verilen *cinâs*, *iktibâs*, *seci*, *reddü'l-acuz ale's-sadr*, *tevriye*, *tıbâk*, *mukâbele*, *müşâkele*, *muraâtu'n-nazîr*, *üslûbu'l-hakîm* gibi bedî ilmiyle ilgili sanatlarla da muhatapların edebî zevklerine ve estetik duygularına hitap edilerek, ilgi ve dikkatlerinin azamî ölçüde canlı tutulması ve verilmek istenen mesajın gönüllerde bıraktığı izin kalıcılığı sağlanmıştır. Nitekim genel anlamda sanatlarla örülü ve anlam bakımından zengin, özlü ve veciz ifadelerin, muhataplarda ilgiyi canlı tuttuğu, bıkkınlığa meydan vermediği ve hafızalarda daha kalıcı olduğu bilinen bir gerçektir.

Hız. Peygamber (s.a.s.), hadislerinde kullanarak dile dahil ettiği yeni anlamlı kelime ve terkiplerle Arap dilinin lügat hazinesine önemli katkılar sağladığı gibi sözlerinde yer verdiği sanatlı ifadelerle de belâğat ilmine eşsiz gü-

zellikte örnekler kazandırmış ve bu ilmin gelişip yaygınlaşmasında öncü rol oynamıştır. Zira bu alanda yazılmış pek çok klasik ve modern eserde, Arap şiirleri kadar ayet ve hadislerden de konu anlatımlarında ve örneklendirmelerinde istifade edilmiştir.

Belağat'ın en önemli iki bölümü olan *beyân* ve *bedî* ilimleriyle ilgili sanatların, hadislerdeki kullanımından örneklere dair yapılan bu çalışmanın, Arap dilinin sanatsal yönüne ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.), bu dili sanatlı bir şekilde kullanmadaki üstün yeteneğine dair bir fikir vereceği, ilgi uyandıracığı ve bu vesileyle genel anlamda edebî zevke katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Kaynakça

- 'Abbâs, Fadl Hasan. *el-Belâğa fînûnuhâ ve efnânuhâ, 'İlmu'l-beyân ve'l-bedî'*. 'Ammân: Dârü'l-Furkân, 7. Basım, 1421/2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Atîk, Abdulazîz. *'İlmu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'n-Nahda, 1405/1982.
- Beyhakî, Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebûbekr. *Şu'abu'l-îmân*. thk. Muhammed es-Saîd Besyûnî Zağlûl. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1410.
- Beyhakî, Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebûbekr. *el-Ba's ve'n-nüşûr*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Merkezü'l-Hidemât ve'l-Ebhâs'i-Sekâfiyye, 1406/1986.
- Bolelli, Nusreddin. *Belâgat, Kur'an Edebiyatı, Beyân-Meânî-Bedî'*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîh*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn kesîr, 3. Basım, 1407/1987.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyan ve't-tebyin*. 3 Cilt. Beyrut: Mek-tebetü'l-Hilâl, 1423.
- el-Cârim, Alî-Emîn, Mustafa. *el-Belâğatü'l-vâdiha*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1990.
- el-Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *et-Ta'rifât*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1992.
- Durmuş, İsmail. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail-Pala, İskender. "İstiare". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/315-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Kinaye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/34-36. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Durmuş, İsmail. "Meânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/204-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. "Mecaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. "Müşâkele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Seci". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/273-275. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. "Tevriye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/45-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd, Suleyman b. Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, tsz.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- el-Hâşimî, es-Seyyîd Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İbnü'l-Esir, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadîs ve'l-eser*. 5 Cilt. Beyrut: Mek-tebetü'l-'İlmiyye, 1399/1979.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, tsz.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, tsz.
- el-İsbahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân. *Kitâbu'l-em-sâl fî'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Abdülâlî Abdulhamîd Hâmid. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1408/1987.
- Kâsım, Muhammed Ahmed - Dîb, Muhyiddîn. *'Ulûmu'l-belâğâ el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*. Trablus: el-Muessesetu'l-Ĥadîse, 2003.
- el-Kazvîni, el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân. *Telhîsu'l-miftâh*. nşr.ve trc. Nevzat H. Yanık vd. İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2001.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- el-Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1407/1986.
- el-Meydânî, Abdurrahmân b. Hasan Habenneke. *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 1416/1996.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Ârabî, tsz.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (Ed.). *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2020. Erişim adresi: <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/>
- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir. *Muhtârü's-sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî. *Miftâhu'l-'ulûm*. nşr. Naîm Zerkûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1407/1987.
- Soysal, M. Orhan. *Edebî Sanatlar ve Tanınması*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.
- es-Sübkî, Ahmed b. Ali b. Abdilkâfî Ebû Hâmid Bahâuddîn. *'Urûsu'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh. *el-Mutavvel ale't-Telhîs*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1309/1891.
- et-Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk. *es-Sünen*. thk. Abdulvehhâb Abdullatîf. 5 Cilt. Beyrut : Dârü'l-Fikr, 1979.